

УДК 82-994

О. В. Коляда,

кандидат філологічних наук

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

**"ЛЮДИНА ЗНИКАЄ В ЕПОХУ ГОЛОЦЕНУ (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ М. ФРІША
"ЛЮДИНА З'ЯВЛЯЄТЬСЯ В ЕПОХУ ГОЛОЦЕНУ")"**

У статті розглянуто питання сучасної оповіді на тлі масштабних кліматичних змін, що тривають від геологічного часу голоцену до антропоцену. Стаття містить низку культурологічних та геологічних даних, парадоксальне оперування якими сповіщають повісті нової установки розуміння людини. Автор статті проводить літературознавчі паралелі фрішівської оповіді з аналітикою Юнга та абсурдом Беккета. Новий тип оповіді психологічного реалізму подається як залежна від антропоцентричних умов буття форма об'єктивного розуміння хронотопу. Розкрито колізю наукового знання та гуманістичних цінностей.

Голоцен – геологічний період, в якому донедавна функціонувало суспільство. Він почався у 9600 р. до н. е. із неолітичної революції, вибухом людської культури Бронзової Доби, коли розтанули льодовики, полегшуючи колонізацію земної поверхні людиною розумною, експансія якої не знає меж. Пан Гайзер фрішівської повісті "Людина з'являється в епоху голоцену" є унікальним представником періодів на зламі, який бачить межу, відділяючи минуле (голоцен) та сучасне (антропоцен).

Швейцарська долина потерпає від негоди і відрізана від цивілізації. Життя місцевої громади, попри ізоляцію від зовнішнього світу, продовжується, хоч і без засобів комунікації. Ніхто не вважає, що настане час, коли селище поглине гірський потік. Новини в селищі суперечливі, але ніхто не стурбований¹. Через брак спілкування парадоксальним чином автором використовується літературний прийом умовчання – метод апофазії², фігури мовлення, коли заперечується те, про що йдеться. Мова апофатична постає в ситуації передачі досвіду неможливого. Ця фігура риторична, бо включає прийняття твердження про непідтверджене знання. Вся повість є прикладом парадоксальної апофазії, візіонерства. Вона відповідає новим умовам існування, говорячи однаково про суперечності, коли "не можна читати увесь день"³ і "нічого більше не лишається – тільки читати"⁴. Літній вік головного героя актуалізує його усамітненість, герметичність думки та дії, аскезу слова та ретроспективність міркувань з-поміж сторінок енциклопедій. Екстерналізація власного розуму шляхом колажу профільної літератури демонструє герою його спадок: делікатну структуру паперових вірувань, що позиціонуються як наївна фортеця вибіркового фактів здорового глузду. Сучасний алгоритм інтеракції людини з комп'ютером "вирізати-скопіювати-вставити" вперше з'являється на сторінках повісті. Нелінійна оповідь поза хронологічним порядком виокремлює позицію людини закритої ззовні, проте внутрішньо готової до прозріння. Літній одинак у фортеці з паперових клаптиків зберігає бадьорість духу, щоб у певний момент збагнути власний соліпсизм. Пан Гайзер сприймає себе як єдине, що існує на планеті безсумнівно, повсякчасно, – коли розірвані всі зв'язки зі світом навколишнім, відбувається самоосмислення, в якому вибудовується досвід попередніх поколінь у скептичній егоцентричній площині. Герой керується власною установкою, крізь призму якої моделює світ за принципом "Мій розум – єдина річ, яка існує". Втрачаючи пам'ять, тобто розум, герой поступово звільнюється від баласту цивілізації та цільності міркувань, від яких лишаються ті хлібні сухарі на його столі як символічні релікти людських знань, що мали б уособлювати фактичну впевненість у розумінні світу. Церебральній апоплексії⁵ героя протиставлена стихія за вікном його карткового будинку.

Вікова, фізична та ментальна ізоляції на тлі матеріалістичного сміття підручників сповіщає про уявність еволюції людської популяції, про наївний героїзм homo sapiens, який привчив тварину, щоб їсти, та змайстрував знаряддя праці, щоб вбивати. Парадоксально, але занепад Гайзера, похмурий та самотній регрес літньої людини на порозі смерті, надає повісті комічного ефекту. Через нав'язливу рутину повторних дій, постійне переймання речами (капелюхом, окулярами та парасолькою), тендітні втрати та звитяги до повісті уводяться беккетівські елементи фізичної комедії, подекуди набуваючи чорних рис. Наприклад, епізод, коли був виключений струм і Гайзер віддає провізію сусідам, але згодом жалкує, що

¹ 'Nobody in the village thinks that the day, or perhaps the night, will come when the whole mountain could begin to slide, burying the village for all time'. Frisch Max. Man in the holocene : A story (Geoffrey Skelton, trans.). – Dalkey Archive Press, 2007.

² Апофазія (грецьк. *apophanai* – говорити ні) – композиційний та стилістичний прийом, що полягає в рішучому запереченні попередньої думки в межах одного вислову. Апофатичний метод – це творчий бунт, який передбачає, що той, хто використовує його, не поспішає погоджуватись ні з якою концепцією: чим менше концепцій, тим більше можливостей для творчості. Апофатичний метод сприяє "очищенню" мислення від концепцій.

³ 'One cannot spend the whole day reading'.

⁴ 'There is nothing to do but read'.

⁵ Апоплексія, апоплексичний інсульт, "удар" (грец. *αποπλησσω* – вражаю ударом) – хворобливий стан, що настає внаслідок крововиливу в головний мозок або під оболонки мозку.

не залишив трохи собі; афективна поведінка у випадку з кішкою, після якого герой не може дивитися на їжу взагалі, голодуючи⁶; епізод прибирання кімнати, коли той відкручує перила сходів, щоб дістатися до павутиння у закутках і забуває на піддорозі і про павутиння, і про те, як ті перила прикрутити назад. Іронічне зображення старого чоловіка, *senex*, як типу характеру можна помітити в римській комедії⁷ або середньовічному фабліо, коли той виступав недоумкуватим бовдуром. Тип перетворився з часом на трагікомічний типаж, що домінує в театрі Беккета. Водночас, тип старця набув не лише денотативного значення. Завдяки юнгівській аналітиці ми маємо архетип Великого Мудреця з конотацією глибокого філософа та розважливого судді. Десь на межі цих характеристик – абсурду Беккета та психології Юнга – будується постать фрішівського Гайзера, поважного старця, час якого поволі спливає. Каталогізуючи нюанси катаклізму, герой, який за своїм типажем споріднюється з беккетівським Креппом, навертається до періоду примітивних знарядь праці, обмеженості пересування, інфантилізації міркувань. Гайзер – типовий беккетівський аутсайдер в тому сенсі, що він провидить найгірше, уявляючи як величезні гірські уламки несуться у масі землі в долину, як тріщини розколюють гори, вода топить пагорби. Він – самітник і тому втрачає контакт із реальністю, але апокаліптичні картини, які впорядковані термінологічно, допомагають йому пережити, усвідомлювати свою екзистенцію. Він обгрунтовує невщухаючий дощ як логічне продовження геологічних процесів, що не доступні відчуттям, проте відкриті розуму. Беккетівське осмислення, упорядкування абсурду сповіщає повісті гротескного вектору.

З одного боку, у раціоналізації дощу наявні патологічні риси – симптоми втрати розуму. Гайзер перетворює зливу на катаклізм, видіння, що приносить йому незбагненну радість, немов йому буде легше померти, коли усе селище зникне, людська раса буде стерта, немов динозаври. Читач стає свідком геологічного видіння біблійного потопу. Але, з іншого боку, Гайзер постає як чуттєвий пророк, що апофатично (суперечливо) моделює ситуацію потенційно можливого досвіду геологічної зміни порядку, що наразі є реальністю. Голоцен – геологічний і антропологічний факт появи цивілізації, сільського господарства, писемності, історії, філософії, людини. Але фрішівська повість не про тріумф людини, а лише про її поразку – зникнення розуму, знань, пам'яті, порядку, відповідності, об'єму. А отже назва повісті запитує нас про неминучу геологічну епоху після земної юності, бо часи розквіту позаду.

Сьогодні це питання має критичну важливість. Багато вчених прийшли висновку, що суспільство перейшло від голоцену, юності, до антропоцену, зрілості з відповідною домінантою. Антропоцен – геологічний термін, що позначає рівень впливу людини на екосистеми. Епоха голоцену відома зникненням низки видів так званої мегафауни (мамонтів, наприклад). Причиною цього були як кліматичні зміни, так і проліферація тогочасної людини. Сучасний людський вид безглуздо перетнув геологічний поріг століть. Він датується приблизно початком XIX сторіччя в системі еонів Землі і характеризується діяльністю, що змінює навколишнє середовище в планетарному масштабі. Антропоцен – це існування єдиної екологічної сили (людини). Гуманітарні науки говорять про цей період в сенсі історичного парадоксу. За часів голоцену вважалося, що існує фундаментальна тривалість, безперервність між хронопотом людини та хронологією Землі. Але як сприймати геологічний час та людську історію з часів індустріальної революції? Чи можна взагалі казати про універсальну історію життя в теперішньому кліматичному колапсі? Те, що дає читачеві Фріш, є новим радикальним розумінням історії – історії не клінічного випадку старіння, а початку прозрівання.

Повість розкриває колізію наукового знання (технічної раціональності) та гуманістичних цінностей. Як відомо Гайзер завжди надавав перевагу фактам, точним наукам, а не белетристиці: його бібліотека складається з енциклопедій, праць про садівництво, мап та путівників, книжок про Хіросіму. За цими книжковими полицями приховуються дихотомія фрішівського світосприйняття: світ як технічно несправна система, на яку дивишся завжди з іронічною меланхолією. Головна ідея повісті – зрозуміти геологічне видіння як ідіосинкретичне⁸ втілення людського життя і колективного архетипічного горизонту, на тлі якого доля поколінь розгортатиметься. Ця проблема примирення екзистенційного моменту індивідуальності та часових вимірів геологічних та еволюційних циклів позиціонує повість як проблему форми.

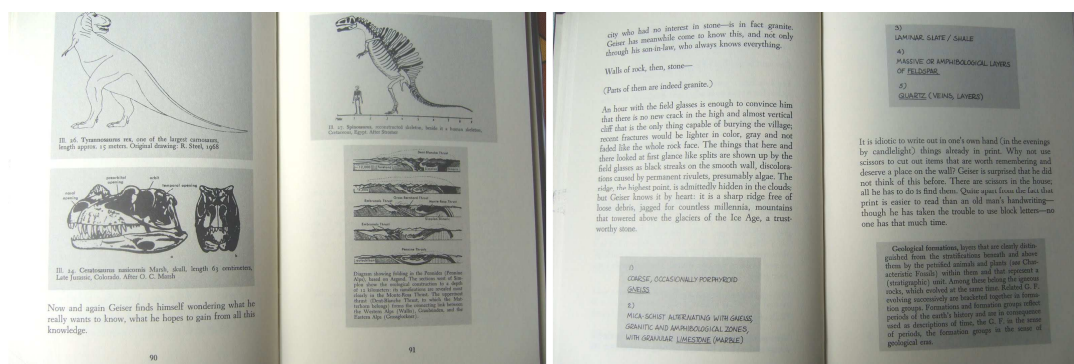
Якщо абстрагуватися, то вся сучасна література з її безліччю відносин немає ніякої цілі, бо пишеться, так би мовити, на всі часи, впевнено, що земля – назавжди, рівень моря – непохитний, що практично є хибним. Гайзер, навпаки, більше не довіряє наративній базі, історії. Ведучи репортаж з епіцентру кліматичної кризи, він показує умови, за яких конструкція безтурботного буття людського суспільства хитається. На його пам'яті селище ще жодного разу не потопало, джерела та річні потоки ніколи не

⁶ 'Since yesterday, when he roasted the cat over the fire and then was unable to eat it, Geiser can no longer face even the soup, because there is bacon in it'.

⁷ У Древньому Римі титул *senex* (від лат. – стара людина) давався людям усамітненим в невеликих селах. Герой Фріша живе в маленькому селищі, в Тічино (італомовний кантон на півдні Швейцарії), переїхавши з Базеля.

⁸ Ідіосинкразія (від грец. *idios* – своєрідний, особливий, незвичний та *συνκрасις* – суміщення) – підвищена спадкова чутливість організму окремих людей до деяких неспецифічних подразників.

змінювалися⁹. Але Гайзер провидить непередбачувані обставини, що назавжди змінюють землю, на який стоїть людина. Змінюється і форма оповіді. Повість, власне, вводить нову установку життя. Для чого читати романи, коли гори сповзають в моря, моря ковтають гори, життєві форми мутують і земля під ними трансформується? Фріш базує свою повість на парадоксальному визнанні, що вся наша культура, включаючи літературну, залежить від умов, над якими вона (культура) немає жодної влади. Саме тому оповідь стає хиткою, мутуючою, зрадницькою, а текст включає не лише соціальний та економічний контекст, але й екологічний, кліматичний та геологічний. Повість піддає сумніву домінуючу форму нарації, бо прийнята на віру як непохитна схема минулого, теперішнього та майбутнього, через яку оповідь організує буття як тривалість, масштабність, фіксованість вже не може сприйматися як належне. Для Гайзера ця проблема невідповідності умов є доволі конкретною, коли він зазначає, що безглуздо щось записувати власноруч ногами зі свічкою, коли то вже надруковано¹⁰. Саме тому він вирізає статті з енциклопедій, розклеюючи на стінах. Колаж Гайзера конвертує текст у геологічний пласт. Кожна сторінка повісті – це скам'янілі рештки інших текстів, поперечний перетин сучасних знань. Уривки з приватного життя, які межують зі статтями про геологію, клімат, історію нагадують льодовикові осколки (детрит), за якими вчені ідентифікують геологічні формації. Вставляючи уламки загальної історії людства у власну оповідь Гайзера, метод колажу Фріша якомога точніше демонструє розірваність хронотопу і щоб його збагнути необхідний візіонер із апофатичним регістром.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Frisch Max. *Man in the holocene : A story* / Max Frisch ; [trans. Geoffrey Skelton]. – New York : Harcourt Brace Jovanovich, 1980.
2. Frisch Max. *Man in the holocene : A story* / Max Frisch ; [trans. Geoffrey Skelton]. – Dalkey Archive Press, 2007.
3. *Conversations. Man in the Holocene* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.librarything.com/work/591359/conversations/>.
4. Hans-Joachim Wilke. *The Generation Gap* [Електронний ресурс] / Hans-Joachim Wilke. – Режим доступу : http://www.junginstitute.org/pdf_files/JungV5N2p105-116.pdf.
5. Thomas H. Ford. *Climate Change and Contemporary Fiction* [Електронний ресурс] / Thomas H. Ford. – Режим доступу : <http://climatechangeandfiction.blogspot.com/2011/01/max-frischs-man-in-holocene.html>.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Frisch Max. *Man in the holocene : A story* / Max Frisch ; [trans. Geoffrey Skelton]. – New York : Harcourt Brace Jovanovich, 1980.
2. Frisch Max. *Man in the holocene : A story* / Max Frisch ; [trans. Geoffrey Skelton]. – Dalkey Archive Press, 2007.
3. *Conversations. Man in the Holocene* [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.librarything.com/work/591359/conversations/>.
4. Hans-Joachim Wilke. *The Generation Gap* [Elektronnyi resurs] / Hans-Joachim Wilke. – Rezhym dostupu : http://www.junginstitute.org/pdf_files/JungV5N2p105-116.pdf.
5. Thomas H. Ford. *Climate Change and Contemporary Fiction* [Elektronnyi resurs] / Thomas H. Ford. – Rezhym dostupu : <http://climatechangeandfiction.blogspot.com/2011/01/max-frischs-man-in-holocene.html>.

Матеріал надійшов до редакції 02.09. 2011 р.

⁹ 'At no time within human memory has a village in this valley been overwhelmed...The beds of the streams have not changed within living memory'.

¹⁰ 'It is idiotic to write out in one's own hand (in the evenings by candlelight) things already in print'.

**Коляда О. В. "Человек исчезает в эпоху голоцена (на материале повести М. Фриша
"Человек появляется в эпоху голоцена")".**

В статье рассмотрены вопросы современного повествования на фоне масштабных климатических изменений от эпохи голоцена до геологического времени антропоцена. Статья снабжена рядом культурологических и геологических данных, парадоксальное оперирование которыми позиционируется как новая установка на понимание человека. Автор статьи проводит литературные параллели фришевского метода с аналитикой Юнга и абсурдом Беккета. Новый тип повествования психологического реализма рассматривается как зависящая от антропоцентрических условий бытия форма объективного понимания хронотопа. Раскрыта коллизия научного знания и гуманистических ценностей.

Koliada O. V. "Man Disappears in the Holocene (Based on Max Frisch's Novel "Man in the Holocene")".

The article examines the problems of the modern narration in the background of the colossal climatic changes taken place from the Holocene epoch till the present Anthropocene one. The article has several cultural and geological data, the paradoxical operating of which is positioned as the new adjustment for the person's understanding. The author of the article represents a few parallels between the Frisch's method and the Jung's analytical psychology and the Beckett's absurd. A new type of the narration in the psychological realism is viewed as an element dependant on the anthropocentric conventions and is treated as an adequate form of time understanding and place interrelation. The new collision of the scientific knowledge and humanist values is revealed.